

Epilog.

Spisal Ivan Cankar.

inilo je. Govori so utihnili, na radost trudnih poslušalcev, visoko v noč je strmela brezoblična, črna masa, ob vznožju so veneli venci; mesto je dremalo, zmerom bolj zaspáno so gorele svetiljke; na tlaku so se oglasili včasi težki, omahujoči koraki zakasnelega rodoljuba v črni suknji in belih rokavicah, tuintam je bruhnil iz krčme krik in krohot.

Po samotnih Prešernovih ulicah je stopalo počasi dvoje gospodov proti Marijinemu trgu. Tisti, ki je hodil na desni strani, je bil visok in precej rejen, oblečen je bil v staromodno črno suktnjo, na glavi je imel visok cilinder s širokimi, prívihanimi krajci; na blatnih in oprášenih črevljih se mu je poznalo, da je bil preromal dolgo pot. Njegov obraz, nekoliko zabuhel in postaren, je bil popolnoma obrít; male, sive oči so gledale resno; izpod cilindra so se mu usipali na rame dolgi, že zelo osiveli lasje. Stopal je visoko vzravnan in se je oziral po trgu. Njegov tovariš je bil skoro za glavo manjši od njega. Hodil je zelo živahno, z drobnimi, capljajočimi koraki in zibal je v taktu čokati život; oblečen je bil precej slabo, suktnja mu je bila prekratka in tudi hlače so mu bile prekratke in preozke. V obraz je bil podoben svojemu tovarišu, samo da je nosil kratko, svetlo bradico in zelo košate brke; lica pa so mu bila prav tako polna in sivozagorela in tudi njegove oči so bile majhne in sive in so gledale resno. Mehki, zelo širokokrajni klobuk, ki je visel na strani in odkrival visoko čelo, je razodeval starega študenta.

„Tam je, gospod!“

Študent je raztegnil roko in je pokazal na Marijin trg.

Postala sta; visoko pred njima je strmela v noč ogromna, brezoblična masa.

„Bog se usmili!“ je vzdihnil gospod in je prekrižal roke na prsih. Študentu pa se je zasvetil obraz in tresla se mu je lepa, svetla bradica.

„Bodi že kakorkoli!“ je vzkliknil. „Vse, kar je zraven nelepega in neprijetnega, je le grda senca lepega telesa. Če mi prinese otrok šopek velega, nedišečega listja, ga sprejemem radosten, ker sprejemem njegovo ljubezen. Jaz vem, o gospod, kaj vam žali srce. Toda po-

zabimo zmote, neresnične komedije, prazne besede; in kar ostane, je odkritosrčna narodova hvaležnost in njen spomenik. Če vidim svojo ljubico v neokusni obleki in s komedijantsko frizuro, mi je sicer globoko žal, toda moj objem ne bo nič manj iskren in nič manj gorek moj poljub. Naposled pa mi nikar ne zamerite te velike smelosti: kar je doživel Schiller v obili meri, tudi vas ne more raniti, ki vam je bilo dodeljeno v tako skromni merici.“

„Modre so vaše besede, o prijatelj,“ je odgovoril gospod. „Ampak vaša radost je moja žalost, in kar vam je razjasnilo obraz, ga je meni zatemnilo. Ne žalijo me komedije, ne prazne besede in ne zmote; za mojih časov so bile vse te čednosti prav tako razširjene v našem narodu kakor dandanes, ali pa še v obilnejši meri. Otrok je sicer okusil palico večkrat, nego je bilo treba, ampak, naturam expellas furca' in tako dalje; in palica tudi ni najboljša mati. Da je češčenje, ki ga izkazujejo mojemu imenu in spominu, še večje in še bolj odkritosrčno, ne mogel bi ga biti od srca vesel. Zakaj, bratec moj po duši in trpljenju, nikoli nisem bil ponosen, kadar me je hvalil Miha Kastelic in tudi za hvaležnostjo Janeza Bleiweisa se nikoli nisem gonil.“

„Vendar je beseda resnična, da se bolj raduje Bog nad skesanim grešnikom nego nad devetindevetdeseterimi pravičniki. Niste marali Kastelčeve hvale, ne hvaležnosti Bleiweisove: glejte, zdaj so vam prinesli hvalo in hvaležnost na zlatem krožniku. Kakšna je bila naša zasluga, da smo vas častili in ljubili, ko smo sinovi in dediči Smoleta in Čopa? Našo ljubezen ste uživali kakor zaslužen kruh in nam samim je bila večja sladkost nego vam. Prijazen pogled sovražnika in tujca je bolj dragocen nego bratov poljub. Skromni plamenček, ki je gorel nekoč v srcih spoznavalcev, pa se je razgorel danes v velik plamen in gori že tudi v srcu Kastelca samega. Resničen je ta plamen in dvom bi bil neplemenit. Kolikor tudi je bilo nepotrebnih besed in druge navlake, na dnu srca je ljubezen in je zvenela prijetno celo iz nasprotnih besed. To, mislim, je velik dobiček in veliko plačilo za vse trpljenje; Koseski je mrtev, vi pa ste zmagali; vse drugo je brez vrednosti in pomena, ne žali nas in ne radosti; prišel je čas vstajenja, ki je moral priti, in to je dobro.“

„Ne vem, prijatelj, če ravirate pametno, da se ne ozirate na postranske zmote, na nepotrebne besede in na vso drugo komedijantsko navlako; morda bi se prav iz teh stvari dala spoznati globoka resnica. Ali ostaniva pri jedru, pri ljubezni! Tudi za mojih časov so častili Vodnika in so mu peli hvalo; seveda so pozabili zraven

Linharta, ki je pisal lepšo slovenščino, in Japlja, ki je delal boljše verze, če so bili še tako pobožni. Častili so Vodnika odkritosrčno in ljubili so ga brez hinavščine, kakor je zaslužil. Toda ob istem času so ljubili in v isti sapi so častili Koseskega; isti ljudje, ki sem jim bil pijanec in prismojenec. In zdaj pomislite, kako čudno mi je bilo pri srcu, ko sem slišal danes to slovesno gospodo in sem jim videl v obraz: prav nič se niso izpremenili, ne v besedi ne v mislih, tudi ne v pogledu in izrazu. Slišal sem Janeza Bleiweisa, bral sem slavnostno pesem Kastelčevo, med črno množico sem ugledal celo solidneža in poštenega gospoda Scheuchenstuela in Kopitar je poslal pozdrav. Edina razlika je bila, da so slavili to pot mene in ne Vodnika. Ne dvomim o njih ljubezni, ker pravite, da bi bil dvom neplemenit. Toda njih ljubezen, ki je resnična, ni izlita name in na moje pesmi; sama zase živi, sama vase je zaljubljena in zgleduje se nad svojo velikostjo in genljivostjo. Razumeli me boste bolj natanko, če vam rečem, da ljubijo bolj moj spomenik nego mene. Komu izmed njih sem bil kdaj tako drag, da bi ga izpreletela sladkost ob samem mojem imenu, da bi vzel ob težki uri v roko mojo knjigo in je ne vrgel v stran? Kdo izmed njih me je spoznal (zakaj ljubezen je mati spoznanja) in je ugledal z globoko radostjo, da je moja knjiga le moja beseda in da je sramežljiva beseda le senca človeka, njegovih misli in njegovega resničnega pomena, in da je zategadelj moja knjiga le motto mojega življenja in le ime mene samega? Morda so res zaljubili moje pesmi; morda so res pogledali v jezero in so videli lepe, sinje valove, svetlih gradov in zelenih poljan na dnu pa niso videli. Kako bi me mogli ljubiti s tako ljubeznijo, da bi je bil vesel? Brali ste velikokrat, kako ravnajo z mojim življenjem, z mojim telesom; brali ste in ste spoznali, da jih je sram tistega, ki ga ljubijo. Skrivajo, kar bi morali oznanjati naglas, opravičujejo, kar bi morali opevati. Strah jih je mojega trpljenja, ker je večno; zato ga ne marajo gledati ter pojo rajši slavo breztelesnemu rodoljubu ter mu stavijo spomenik. — Žal mi je, prijatelj, če sem vas užalil; zato pojdiva dalje.“

„Če ni resnica njih govorjenje in nehanje, če je vse le zunanji blesk, le gesta in komedija, tedaj mislim in sem uverjen, da tudi ta debeli in težki plašč ne visi na palici, temveč da zakriva slutnjo resnice, nezavedno in neradovoljno spoznanje ter željo po opravičenju. Pogledali so v jezero in niso videli svetlih gradov, toda zaslužili so jih. In tudi te slutnje bi bil vesel in bi jim bil hvaležen zanjo.“

„Res,“ je odgovoril gospod, „slutnja se razodeva v tem slovesnem nehanju, kakor se je razodevala nekoč v njih sovraštvu. In kakor sem jim bil hvaležen za njih zasmeh, tako sem jim hvaležen za češčenje; zakaj izvor je isti, le voda je drugačna.“

Napotila sta se preko Frančiškanskega mostu; gospod je postal in se je ozrl na tiho Ljubljnico, na temne hiše, iz vode strmeče. Študent je videl, kam so se zagledale, kam se zasanjale njegove oči.

„Bral sem nekoč,“ je izpregovoril študent, „kako je pameten in duhovit gospod razlagal, da Julija takorekoč ni bila živo bitje, temveč le podoba in simbol vaših idealov, in da je bila vaša ljubezen le gorko ko prnenje iz te žalostne doline realnosti — nič drugega torej nego ljubezen klavnega klativiteza do nikoli ugledane, visoko češčene Dulcineje. Kakor je bila ta misel duhovita, tako je bila pretirana; in vendar se mi zdi, da je veliko resnice na dnu. Tisti pametni gospod je slutil morda vso resnico, toda zapletel se je v lastno duhovitost, ni poklical Julije od mrtvih, kar je nameraval, nego jo je šele dodobrega pokopal. Meni je bilo laže spoznati resnico, zakaj poznal sem Angelo in tudi Almo sem poznal. Vse so živele, ženske so bile od mesa in krvi; da bi tako ne bile.“

„Res se je bil zmotil tisti duhoviti gospod, ampak samo toliko, da je povedal četrtniko resnice namesto cele. Nekateri drugi gospodje pa so se potrudili in so povedali še ostale tri četrtnike. Vsaka povest zase je neresnična, ampak vse skupaj, pametno združene in zlite v pravo posodo, so čista resnica. Nekdo je dejal, da sem hodil za Julijo, ker je bila bogata. Nekdo drugi je prisegal, da je bila grda in da so jo napravili lepo šele moji verzi, ter ji očita, da je bila premajhna, prešibka, bahata in da je govorila nemško. Nekdo je celo izvedel, da je nikoli nisem videl ter da nikoli nisem govoril besede ž njo in da so torej vse moje besede gola izmišljava, iz Petrarka porojena. Veliko pa je tudi tistih, ki mi zamerijo, da sem prepeval Juliji genljive podoknice, ko bi bil moral pestovati. O, lepa je bila Julija, in bogata, in aristokratska, in tudi nemško je govorila! Toda moja ljubezen se ni rodila iz njene lepote, ne iz njenega bogastva in tudi ne iz njenih aristokratskih manir, dasi so mi bile vse te čednosti zelo pogodi; pogodi mi je bilo celo, da je govorila nemško, in ljubil bi jo bil morda nekoliko manj, da je bila navdušena Kranjica. Tam, iz Chrobathove pisarne, tam iz temne izbe, kjer je kričal otrok in me je uklepalo nase nizko življenje, iz ozkotnosti družbe, ki me je bil Bog obsodil mednjo, iz sramote dni, ki so jih drugi živeli in ki sem jih jaz trpeč gledal,

iz koprnenja jetnika se je porodila moja ljubezen. Zato ni mogla objeti drugega nikogar nego Julijo. Ali bi koprnel v nadlogah delavnika po pestunji in krščenici? In nihče drugi bi Julije ne bil mogel ljubiti. Zakaj nikomur ni bil delavnik tako dolg in nihče si tako ni želel praznika kakor jaz. Kdor ni občutil, ne more sočutiti.“

„Občutil sem!“ je vzdihnil študent.

Krenila sta za vodo na Poljanski nasip, oba tiha, zamišljena v davne čase. Študent je pomislil na pota, ki jih je hodil tod, spomnil se je besed gospodovih in žalost ga je objela. Onkraj Šentpeterskega mostu, kraj vode, se je vzdignilo iz temne jesenske noči ogromno črno poslopje.

„Ali je tam?“ je vprašal gospod.

„Tam je mrtvašnica!“ je odgovoril študent.

„Tako se mi je zdelo in sem jo spoznal, zakaj noben kraj ni tako zelo pripraven, da bi rodil Almo in Angelo. Svoj dom poglejte in se zamislite v bridkost koprnenja in spoznali boste, kako resnična je bila moja ljubezen. Zamislite se in spoznali boste tudi, zakaj nisem bil vesel hvale in hvaležnosti, ki so mi jo bili prinesli na zlatem krožniku.“ Študent je povesil glavo.

„Videli ste njih obraze in njih besede ste slišali in morda vas je izpreletel nelep spomin. Toda povzdignite srce in hranite bridkosti! Govorili ste o zmagi, ki je praznovala svoj praznik pred mojim spomenikom. Zmaga ni bila moja — kaj sem jaz, nadležen človek? — temveč bila je zmaga našega hrepenenja, tistega velikega življenja, ki šumi v bodočnost in ki nas je izvolilo za svojo posodo. Naša zmaga je večna, ob vsakem koraku nam prepeva svojo pesem, ne samo pred spomenikom. Bolj jasna je in bolj natanko jo spoznamo v sovraštvu in preziranju nego v bojazljivem in neodkritosrčnem poveličevanju. Tam, v tej hiši mrtvih in umirajočih, je naš spomenik, večji in imenitnejši nego oni na Marijinem trgu. In vendar je bilo že zaradi forme potreba, da se je vršila slovesnost tako slovesno, kakor se je vršila. Potrebno je bilo, da nam je prineslo svoj dolžni davek leno življenje, strmeče topo v nizka tla, in nič ne de, da se povrne zdaj z olajšanim srcem k vsakdanjemu opravilu in h Koseskemu, Bleiweisu in Vrazu. Ponižnost in vdanost res ni zelo odkritosrčna, prav tako malo kakor češčenje in ljubezen in klobuk je bil snet le neradovoljno in zaradi spodobnosti, ampak dobro je le in pravično, da so, če je niso spoznali, vsaj zaslutili svojo dolžnost. Drugače tudi niso mogli, zakaj resnica terja neizprosno, kar ji sodi.“

„Koliko je tolažbe v tej neradovoljni, komaj zavedni hvaležnosti? Nisem vprašal zanjo, nikoli je nisem iskal in pogrešal bi je z lahkim srcem. Druge cilje je gledalo naše koprnenje, v mrtvašnici porojeno. Ali jih doseže kdaj, ko jih ni doseglo, dokler je sijalo solnce?“

„Že jih je doseglo. Zakaj cilj je bil edini, da se iz koprnenja porodi koprnenje, še večje in silnejše in obsežnejše. Kar sem jaz slutil, to ste vi videli in bodo spoznali, ki pridejo za vami. Nihče ni postal, dokler ni dosegel cilja, in če jo hodimo z zatisnjenimi očmi, ne vodi naša pot nikamor drugam nego do velike zmage.“

„Kaj je torej trpljenje? Kaj je ponižanje, kaj vsa bridkost življenja? In kaj je naposled davek, ki ga prinašajo z neradovoljnim srcem, in kaj so vse zmote in komedije, ki jih gledajo naše začudene oči, kakor so jih gledale nocoj?“

„Kamenje na poti, trnje ob klanecu.“

Črez Šentpeterski most sta zavila v samotno ulico.

„Kaj ne bi šla malo poslušat?“ je vprašal študent. „Poslednje napitnice še niso utihnile in kolikor kasnejše so, toliko bolj so kratkočasne; mogoče je celo, da so tudi bolj resnične ob tej polnočni uri?“

„Ni potreba; zdaj so že zdavnaj krenili na pot rodoljubja in domovinske navdušenosti in za Boga, ta pesem ni kratkočasna. Že vidim tistega poeta z lepo brado in umetno frizuro, z vihrajočo pentljo in v slovesni suknji, grmečega v gluha ušesa pogansko nerodne perijode, v cvičku namočene in po tobaku dišeče. Ozrite se tja, prijatelj, drugačna pesem se glasi od tam!“

Dospela sta do nizke krčme in študent je pogledal skozi okno. Mladi, golobradi ljudje so sedeli za mizo, polito z vinom. Oči so se bleščale, čudne besede, otročje, predrzne in navdušene, so govorila usta.

„Teh ni bilo pred spomenikom, tudi slovesnosti niso praznovali!“ je izpregovoril gospod. „To so naši sinovi in dediči, prijatelj, nastopili so kamenito pot, Bog jim bodi milosten!“

Svetla luč je zasijala skozi okno, pozdrav in blagoslov iz nebes; obrazi so se zasvetili, usta so umolknila, velika slutnja je izpreletela srca.

Prijatelja sta se napotila dalje, iz tesnih ulic na prostrano ljubljansko polje; pod syetlim, tihim jesenskim nebom sta segali njuni senci do obzorja, do belih gora.

